

INFORMÁCIÓS KULTÚRA: MÚLÓ DIVAT, VAGY ALAPVETŐ KÉSZSÉGEK EGYÜTTESE?

Koltay Tibor, Koltay.Tibor@jfk.szie.hu

*Szent István Egyetem Jászberényi Főiskolai Kar Informatikai és Könyvtártudományi Tanszék
Berzsenyi Dániel Főiskola Könyvtár- és Információtudományi Tanszék*

Definíciók: írástudás és kultúra;

A *Magyar Nagylexikon* meghatározása szerint kultúra vagy civilizáció az a komplex egész, amely magába foglalja a tudást, a hitet, a művészetet, az erkölcsöt, a törvényt, a szokást és minden más képességet és sajátosságot, amelyre az ember társadalom tagjaként szert tesz (*Magyar Nagylexikon* 2000, 619-620).

Ebben az értelemben az információs kultúra messze nem közelíti meg azt a totalitást, amelyet a fenti definíció mutat. Köze persze van a fentiekhez: vehetjük akár a tudást, akár a képességeket. Ezek univerzális volta azonban nincsen meg az információs kultúrában.

Ezért most – egy kis időre – feledkezzünk meg a kultúra szóról, és használjuk az angol eredeti *information literacy* szókapcsolatot szó szerint követő *információs írástudás* kifejezést. (Tegyük hozzá, hogy az információs *műveltség* elnevezéssel is találkozunk.)

Információs írástudás

Az információs írástudást sokszor az írástudások (pl. a számítógépes írástudás, média-írástudás, internet-írástudás) egyikének tekintik (Bawden 2001). Célszerűbbnek látszik azonban átfogó, összefoglaló fogalomként kezelünk.

Az Amerikai Könyvtáregyesület definíciója (ALA 1989) szerint információs írástudónak azt tekinthetjük, aki felismeri, mikor van szüksége információra, aki megtanulta, hogyan kell tanulni, tehát ismeri, hogy miként szerveződik az információ, hogyan található meg, és hogyan használható fel a tanulásban.

Az ALA az információs írástudás kapcsán egy sor szükséges készséget is megjelöl. Ezek a következők:

- az információszükséglet felismerése,
- az adott probléma megoldásához szükséges információ azonosítása,
- a szükséges információ megtalálása,
- a megtalált információ értékelése,
- az információ szervezése,
- az információ hatékony felhasználása az adott probléma megoldására.

Az információs írástudásról beszélve különösen hangsúlyoznunk kell az információforrások kritikus kezelésének fontosságát, ami szorosan összefügg a kritikus gondolkodás képességével. Ezzel kapcsolatban - bár nem használja az információs írástudás kifejezést - Buckland (1998) felhívja figyelmünket arra, hogy a jól informáltsághoz nem elég, ha valaki a potenciálisan

informatívnak tekinthető dokumentumokhoz hozzáfér, hanem képesnek kell lennie annak megértésére és értékelésére, amit a kapott dokumentumok tartalmaznak.

Az információs írástudás eredete

Az információs írástudás fogalma már 1980-as években létezett, azonban csak a 90-es években kezdett igazán ismertté válni (Bawden 2001). Karvalics (1997) még korábbra, egész pontosan 1974-re teszi az information literacy kifejezés megjelenését. (Az 1970-es évek közepét jelöli meg Bundy [2004] is.)

Az információs írástudás kiindulási pontját a könyvtári felhasználóképzésben kell keresnünk. A felhasználóképzéstől az információs írástudás oktatása felé történt elmozdulást az indította meg, hogy felismertük a technológiák gyors változását és az információforrások számának megnövekedését. Az okok között szerepel az is, hogy az információ szűrés nélkül kerül a felhasználóhoz, ami az információ hitelességével, valódiságával és megbízhatóságával kapcsolatos kérdéseket vet fel. A felhasználóképzésből olyan módon lett információs írástudás, hogy megteremtődött a kapcsolat közte és az egész életen át tartó tanulás között, így kilépett a könyvtárak falai közül, mindenképp a tanulóközpontú oktatást állítva középpontba.

Az információs írástudás kialakulását tehát számos – egymással is összefüggő - kihívás megválaszolásának szükségessége váltotta ki.

Ezek a következők:

- az információs túlterhelés, amelyet a digitális technológiák gyors fejlődése okozott,
- a kompetens információhasználók iránti társadalmi igény,
- a fogékony és informált munkaerő szükségessége, amelyet a tudásgazdaság követel meg (Andretta 2005).

Az információs írástudás tömeges megteremtésének fontossága Karvalics László (2003) szerint ma legalább olyan alapvető, mint az alfabetizáció elterjesztése volt az ipari társadalom hajnalán. A stratégiai tervező számára – teszi hozzá - nem erkölcsi-lelkiismereti kérdés az „információban szegények” támogatása, hanem racionális számításoké.

Írástudás, kultúra műveltség?

Nem véletlenül beszélünk információs *írástudásról*, hiszen a fogalom az írástudás általános kontextusába ágyazódik be. A funkcionális írástudás is ehhez a kontextushoz tartozik, és úgy határozhatjuk meg, mint nyomtatott és írott információk felhasználását annak érdekében, hogy személyes céljainkat elérjük, tudásunkat fejlesszük. Írástudás alatt ugyanakkor néha az olvasás, a matematika és a természettudományos ismeretek együttesét is értik. Az információs írástudás kifejezést viszont sokan azért óvakodnak használni, mert megítélésük szerint az írástudás szó valamilyen küszöbérték elérését, meghaladását vonja magával, így stigmatizál (Andretta 2005). Az írástudás egy magasabb szintje magába foglalja annak képességét, hogy különböző anyagokból következtetések tudjunk levonni, kérdéseket legyünk képesek feltenni és új gondolataink támadjanak. Ebben központi szerepe van a megértésnek, a jelentésnek és a kontextusnak. Az információs írástudás ugyanakkor nem kötődik egyetlen technológiához sem. A *műveltség* szó használatának jogos voltát erősíti az is, amire Karvalics (1997) mutat rá: az oktatáselmélet a '80-as évekre már képviselte azt a műveltséggeszményt, amelynek lényege, hogy a művelt ember „képes megérteni, értelmezni és felhasználni a környezetében jelenlévő hatások óriási tömegét”. Tette mindezt anélkül, hogy mindezt „információs írástudásnak” nevezte volna (690).

Tóth Gyula (1999) az információs *kultúra* kifejezést használja. Tartalma szerinte – bizonyos értelmezésben – nem más, mint annak a készsége-képessége, hogy bizonyos probléma, feladat megoldásához megtaláljuk a megfelelő információkat (51).

Az információs írástudás nemzeti keretrendszerei.

Érdeemes egy kicsit megismerkednünk információs írástudás fejlesztésére irányuló nemzeti modellek, keretrendszerek közül néhányval.

Ezek a következők:

Association of College and Research Libraries (ACRL): Information Literacy Competency Standards for Higher Education <http://www.ala.org/acrl/ilcomstan.html>

Australian and New Zealand Institute for Information Literacy (ANZIIL): Australian and New Zealand Information Literacy Framework <http://www.caul.edu.au/info-literacy/infoliteracyframework.pdf>

Society of College, National and University Libraries (SCONUL): Information skills in higher education http://www.sconul.ac.uk/activities/inf_lit/papers/seven_pillars.html

Első látásra nagyon hasonlóak ezek a modellek is nevezhető keretrendszerek. Közelebbről nézve azonban látszik, hogy az információ etikus használata tekintetében az ANZIIL modell a társadalmi, kulturális és gazdasági aspektusokra is figyel, míg a másik két modell középpontjában a jogi vonatkozások, mindenek előtt a szerzői jog áll. Számos további különbség mellett emeljük ki, hogy az ANZIIL modell a tanulás következő dimenzióit azonosítja:

- Általános készségek: problémamegoldás, együttműködés, csapatmunka, kommunikációs, kritikus gondolkodás;
- Információs készségek: információkeresés, az információ felhasználása, az információs technológia gördülékeny használata;
- Értékek és meggyőződések: az információ böles és etikus felhasználása, szociális felelősségérzet, közösségi részvétel.

A SCONUL modell két alapkövét az alapvető könyvtári készségek és az alapszintű információtechnológia készségek jelentik. Az előbbi nyilvánvalóan ott van a felsőoktatási könyvtárak felhasználóképzésében, az utóbbi pedig az olyan programokban, mint az ECDL. Ezekre épül a modell hét „oszlopa”, amelyeket itt most nem sorolunk fel, csak megjegyezzük, hogy a már említett ALA definícióban szereplő készségek részletező kibontását jelentik. Ez egyébként mindhárom modellre igaz.

A két alapkő azt jelenti, hogy a hét oszlopban megjelenített készségek csak az alapok megszerzését követően sajátíthatók el. A másik két modell ezzel szemben csak az alacsonyabb és magasabb szintű gondolkodás között tesz különbséget.

A SCONUL ezen kívül különbséget tesz a hallgatók különböző csoportjai, így például alsóbb évfolyamokon tanuló hallgatók és a doktoranduszok között, figyelmen kívül hagyva ezzel a sokkal jellemzőbb egyéni különbségeket.

Mindhárom modell hangsúlyozza, hogy az információs írástudás fogalma több mint az információs technológia gördülékeny használata. Ezt különösen részletesen fejti ki a SCONUL modell. Ugyancsak közös vonása a modelleknek, hogy az információs kultúra oktatását teljesen integrálni kívánják a szaktárgyak oktatásával. Az ANZIIL modell ezen belül kiemeli, hogy információs írástudás oktatásának a teljes tanulmányi időre ki kell terjednie, méghozzá a következő szinteken:

- általános: tanterven kívüli órák és saját ritmusban elvégezhető csomagok;
- párhuzamos: a fenti eszközökkel, a tananyagot kiegészítő tartalmakkal;

- integrált: a tanterv részeként;
- beágyazott: olyan tantervekkel, amelyek az információval való folyamatos interakciót és reflexiót biztosítanak.

Az utóbbi szint a leghatékonyabb, mivel a következő három elemet tartalmazza:

- az információs írástudás megtapasztalása (tanulás);
- a tapasztalatra történő reflexió (annak felismerése, hogy tanulunk);
- a megtapasztalt alkalmazása új kontextusokra (a tanulás átvitele).

Az ANZIIL és az ACRL modell az információs írástudás három működési körét különbözteti meg:

- intézményi szint;
- program-szint (tantervi célkitűzések, tanulási eredmények és értékelés);
- a hallgató szintje.

Mindhárom modell kidolgozója azt képviseli, hogy az információs írástudással kapcsolatos intézményi irányelvek kialakításához elengedhetetlen a könyvtár, az oktatók és az adminisztratív személyzet együttműködése (Andretta 2005).

A könyvtár és a könyvtáros szerepe az információs kultúra előmozdításában

Bár az információs írástudás a források ismeretén túl terjed, és nemcsak a könyvtárhoz kapcsolódik, aligha kétséges, hogy terjesztésében kiemelkedő szerepe van a könyvtárnak és a könyvtárosoknak (Wills 1997).

Információs írástudással a könyvtárosoknak is rendelkezniük kell, sőt az információs írástudást a felhasználóknál magasabb szinten kell birtokolniuk.

Valószínű, hogy új pedagógiai szemléletet is el kell sajátítanunk. Ezzel kapcsolatban említsük meg, hogy az információs írástudás különféle definícióinak összehasonlításából az szűrhető le, hogy az információs írástudás feltételez egy felismerési fázist, megtalálható benne a keresés megfogalmazása, a forrás(ok) kiválasztása és vizsgálata, az információ értékelése, szintézise és használata.

Az információs írástudásnak három modelljét szokták megkülönböztetni. A behaviorista modell a megfigyelhető viselkedésen alapul, és sokan kritizálják, mert különálló képességeket mér. A konstruktivista modellek a kritikus gondolkodást, az önálló tanulást hangsúlyozzák, mentális modellekre épülnek, és a „tanuljuk meg, hogyan kell tanulni” perspektívához kapcsolódnak. A relációs modell a konstruktivista megközelítést kiegészíti azzal, hogy elősegíti az információ kritikus használatát előtérbe állító személyes értékek fejlesztését. Segítségével az információs környezetre vonatkozó alapos ismereteket, valamint egy olyan informálódási stílus sajátítható, amely elősegíti, hogy a tanuló a világgal szabadon lépjen interakcióba. A relációs modell az információs írástudást az információ-használat hét különböző módjával foglalja keretbe:

- az információs technológiák használata információk gyűjtésére és kommunikálására;
- a források ismerete és ezek közvetlen vagy közvetítő útján történő elérésének képessége;
- új szituációk kezelése megfelelő információkeresési és –felhasználási stratégiák útján;
- az információ ellenőrzése és kezelése mechanikus eszközök, az emlékezet és információs technológiák segítségével;
- személyes tudásbázis kiépítése új érdeklődési területeken, amely az információ tárolásától abban különbözik, hogy magába foglalja a kritikus elemzést is;
- a tudás és a személyes távlatok alkalmazása, ami új meglátásokhoz vezet;

- az információ bölcs és etikus felhasználása (Andretta 2005).

Néhány gondolat erejéig érdemes az általános pedagógiai háttérre is kitérnünk. A konstruktivista tanulásfelfogás elsősorban abban tér el a korábbi felfogásoktól, hogy nem a tudás kívülről való származására, és ebből következően valamilyen közvetítésére alapoz, hanem abban hisz, hogy a tudást a megismerő ember maga konstruálja meg magában, mivel minden tanuló más és más információ-feldolgozó rendszerekkel rendelkezik.

A konstruktivista tanulásfelfogás szerint az ember mindig egy előzetes, fejlődésének adott fokára jellemző képet hordoz magában a világról, amely meghatározza tudáskonstrukciós folyamatait. Ezért is tartja fontosnak a konstruktivista pedagógia a *tanulási környezetek* létrehozását és működtetését (Nahalka 1999).

Múló divat-e az információs írástudás népszerűsége?

Számos érvelést találtunk arra, hogy az információs írástudás vagy (térjünk vissza a címhez) információs kultúra mennyire fontos. Horányi (1997) szerint várhatóan a társadalom nyilvános életében olyan módosulás következik be, amelyben a polgár (a munkavállaló) beleszólása a hatékonyság érdekében megnövekedhet, illetőleg hozzáférhetővé tesz olyan tudásokat, amelyeknek korábbi (jelenlegi) korlátozott tudása társadalmi egyenlőtlenségek forrása volt és még ma is az. Új változata jelenik meg - következésképpen - a társadalmi esélyegyenlőség problémájának: az írástudás - írástudatlanság kérdése. Aligha kétséges – tegyük hozzá - hogy nem a hagyományos írástudást kell ez alatt értenünk.

Az információk és technológiák számának pusztán növekedése önmagában persze nem hozza magával azt, hogy az állampolgárok informáltabbak lesznek, ha ehhez nem kapcsolódik annak a megértése és képessége, hogy az információt hatékonyan használják (Bundy 2004)

Ide kívánczok az UNESCO egy 2005-ös vitaanyagának (Thematic Debate on Information Literacy) tartalma is. Ebben a következő megállapításokat találjuk:

- Az információs írástudás a társadalom minden szektorának ügye. Minden társadalmi szektorban úgy kell alakítani, hogy a saját specifikus kontextusának megfelelően.
- Az információs írástudás lehetővé teszi, hogy információkhoz jussunk egészségünkről, környezetünkről, oktatásunkról és munkánkról.
- Ahhoz, hogy digitális információkhoz jussunk, szükségünk van számítógépes írástudásra, amely fokozódó mértékben előfeltételévé válik az információs írástudásnak és az információs társadalomnak.
- Az információs írástudást be kell építeni az alsó- közép és felső szintű oktatás tanterveibe, valamint az információs, továbbá az oktatási és egészségügyi szakemberek képzésébe.

Tegyük ezek mellé a következőket is: Az Amerikai Egyesült Államok ún. középső régiójában (New York, New Jersey, Pennsylvania, Delaware, Maryland államokban, a District of Columbia, Puerto Rico és a Virgin Szigetek) területén érvényes felsőoktatási akkreditációs szabályok magukba foglalják az információs írástudás vizsgálatát. Ez egyáltalán nem tekinthető mellékes kérdésnek, sőt ha az akkreditálás alatt álló intézmények nem veszik megfelelő mértékben komolyan az információs írástudás problémáját, az Ratteray (2002) szerint a felsőoktatás minőségébe vetett hitet rendítheti meg.

Figyelemre méltó az is, hogy az Egyesült Államokban szintfelmérő teszt készült az információs írástudás mérésére. Ebben a tesztben információs írástudás alatt a digitális technológia, a kommunikációs eszközök, a különböző hálózatok használatának olyan képességét értik, amelynek alkalmazásával olyan kihívásokat tudunk megoldani, amelyek - az információs társadalomban való lét feladatául - az információval kapcsolatosak, úgy, hogy ismerjük a

használati környezet etikai és jogi ismeretét is (ETS 2005). Mindez inkább a technológiai elemet hangsúlyozza, ahogyan a teszt elnevezése is (Information and Communications Technology Literacy Assessment). Lehet tehát, hogy inkább az *elektronikus írástudást* vizsgálja.

Fejezzük be tehát okfejtésünket némi vitával!

Az elektronikus írástudást számos, az információs írástudás iránt elkötelezett könyvtáros gyanakodva figyeli – írja Joint (2005). Ennek legfőbb oka az, hogy az elektronikus írástudás fogalma, leminősíteni látszik az intelligens információszerzési eszközöket azzal, hogy az információ megszerzésére használt elektronikus hordozóra összpontosít, nem magára az információra. Ráadásul azt sugallhatja, hogy ami nem elektronikus, az nem is érdekes, nem képes értékes információt létrehozni. Ez persze nem igaz, ez csupán az elektronikus írástudás negatív interpretációja.

Amikor ugyanis az emberi intellektuális tevékenység egy meghatározott hordozójára figyel, az elektronikus írástudás mozgalma nem tagadja más formák létét vagy fontosságát, csupán csak vizsgálatra kiválaszt egy jelenséget, amelyik jelenleg szokatlan fontosságra tett szert.

Ezt egy metaforikus példával illusztrálhatjuk. Ha a valaki az Inspec adatbázisban keres egy 19. századi fizikai cikket, az egyaránt írástudatlan az elektronikus írástudás és az információs írástudás értelmében, hiszen az adatbázis az 1960-as évektől tárja fel a szakirodalmat.

Az elektronikus írástudás képessége tehát azt jelenti, hogy ismerjük az elektronikus világ képességeit és határait. Nem jelenti viszont azt, hogy nincs szükség az információs írástudás megszerzésére a hibrid könyvtári környezetben.

Csupán csak azt jelenti, hogy az elektronikus kontextusok közepette, szinergiában kell fejlesztenünk olyan készségeket, amelyek korábban elszigeteltek voltak.

Az elektronikus írástudás és az információs írástudás különböző fogalmak, amelyek azonban kompatibilisek egymással, miközben más-más kontextusokban érvényesek (Joint 2005).

Azért mégis tegyük a végére valamiféle megnyugtatóbb következtetést egy idézettel!

„A zárt könyvtárak gyakran oly kínos szűkösségével szemben a végtelen gyűjteményekben való eligazodás olyan kérdéseket vet fel, amelyekre a vagy a »szerencséd, hogy öreganyádnak szőlőtárlat« típusú fordulat a helyes válasz, vagy több éves sziszifuszi aprómunka áll mindazok előtt, akik mégis kedvelnék a gondolatot, hogy meglegjék, amit keresnek” (György 2002, 20-21). Ezért is van szükségünk az információs írástudásra.

Irodalom

ALA 1989 Final Report of the ALA Presidential Committee on Information Literacy (1989)

<http://www.ala.org/ala/acrl/acrlpubs/whitepapers/presidential.htm> (2006. január 17.)

Andretta, S.: Information literacy: A practitioner's guide. Oxford, etc.: Chandos Publishing, 2005.

Bawden, D. Information and digital literacies: a review of concepts. Journal of Documentation. vol. 57, no. 2, 2001, 218-259.

Buckland, M.: A könyvtári szolgáltatások újratervezése. Budapest: OSZK, 1998.

Bundy, A (2004) One essential direction: information literacy, information technology fluency. Journal of eLiteracy. vol 1, no. 1, 2004, <http://www.jelit.org/6/> (2006. február 5.)

ETS 2005. Szintfelmérő teszt az információs írástudásról. INFINIT Hírlevél. 2005.02.10.

<http://www.ittk.hu/infini/2005/0210/kult1.html> (2005. február 18.)

György Péter: Memex, a könyvbe zárt tudás a 21. században. Budapest: Magvető, 2002.

Joint, N.: eLiteracy or information literacy: which concept should we prefer? Editorial. Library Review. vol. 54, no. 9, 2005, 505-507.

- Horányi Özséb: Az információs társadalom koncepciójától az információ kultúrája felé. 1997. 12. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/media/hozseb1/hozsbl.mek> (2006. február 5.)
- Karvalics László, Z.: Az információs írástudástól az internetig. *Educatio*. 6. évf., 4. sz., 1997., 681-698.
- Karvalics László, Z.: Az információs társadalom keresése. Budapest: Aula-Infonia, 2002.
- Karvalics László, Z.: Információ, társadalom, történelem. Budapest: Typotex, 2003.
- Magyar Nagylexikon. 14. kötet. Kir-Lem. Budapest: Magyar Nagylexikon Kiadó, 2000.
- Nahalka István: Könyvtár és pedagógia. 2002/12 Módszertani lapok: könyvtárhasználatlan. 5. évf., 4. sz., 1999., 6-13.
- Ratteray, O. M. T.: Information Literacy in Self-Study and Accreditation. *Journal of Academic Librarianship*. vol. 28, no. 6, 2002, 368–375.
- Tóth Gyula: Kutatásmódszertan. Szombathely: BDTF, 1999.
- UNESCO WebWorld Newsletter, 8 April 2005 http://portal.unesco.org/ci/en/ev.php-URL_ID=18565&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (2005. április 21.)
- Wills, D.: Internet tutorials for faculty meeting academic needs. *RQ*. Spring. Vol. 36, 1997, 360-368.